

ГОТОВНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКА ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

У статті розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження готовності старшокласника до професійного самоствердження. Обґрунтовано, що самоствердження є спрямованістю особистості на реалізацію своєї «самості» на основі сформованої системи внутрішньо узгоджених уявлень про себе (образів «Я»). Багатоаспектність феномену самоствердження дає змогу віднести його до важливих складових професійного зростання людини, досягнення нею успіху.

Ключові слова: самоствердження, суб'єктивність, готовність до професійного самоствердження.

Проблема професійної самореалізації завжди була актуальною для людини. Особливої значущості вона набуває в сучасних соціально-економічних умовах буття, які, з одного боку, надають людині необмежені можливості для саморозвитку, а з іншого — спонукають її до постійного здійснення смислових вчинків. При цьому кожний вибір, зокрема й професійний — це відмова від можливих інших варіантів. Таким чином, для людини важливе утвердження себе в полі власного вибору. Особливо гостро згадана проблема постає перед сучасними старшокласниками. Адже молоді люди, перебуваючи на порозі власного дорослого життя, часто переживають безпомічність, втрату життєвих орієнтирів, що негативно позначається на процесах життєвого і професійного самовизначення. Саме тому, на нашу думку, актуальною потребою теорії та практики професійної орієнтації учнівської молоді є підготовка старшокласників до свідомого самоствердження як у професійному виборі, так і в майбутній професійній діяльності.

Наголосимо, що феномен «самоствердження» є достатньо вивченим у сучасній психолого-педагогічній літературі. Однак різне розуміння вченими сутності цього поняття призводить до нечіткості його визначення, а відповідно, і до різноспрямованості шляхів його формування. Так, зокрема, в науці й досі актуальними залишаються питання щодо детермінант становлення і розвитку сучасної особистості (І. Бех, Л. Вигоцький, І. Зязюн, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. М'ясищев, К. Платонов, П. М'ясоїд, С. Максименко та інші). У контексті згаданого вище дослідження самоствердження особистості здійснювалося в рамках теорій і концепцій професійного самовизначення з урахуванням вікових особливостей старшокласника (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, Л. Божович, О. Вітківська, І. Кон, В. Синявський, М. Тименко, О. Федоришин, С. Чистякова, П. Шавір, Б. Янцур та інші). Сучасна концепція особистісного само-

ствердження у суспільно значущій діяльності розробляється О. Безкоровайною.

Однак, незважаючи на багатоаспектність вивчення самоствердження особистості, готовність до професійного самоствердження не обиралася предметом окремого наукового дослідження. Саме тому *метою статті* є психолого-педагогічний аналіз поняття «готовність до професійного самоствердження».

Самоствердження найчастіше розглядають як соціально-психологічну та філософську категорії. Інтерес до проблеми самоствердження виникає у зв'язку з вивченням факторів, що спонукають людину до розвитку та саморозвитку. У вітчизняній психолого-педагогічній науці дослідження процесів самоствердження здійснювалося в руслі вивчення суб'єктності особистості. Після появи теорії суб'єктності, започаткованої С. Рубінштейном, особистість характеризується як суб'єкт тією мірою, якою вона використовує свій інтелект, свої здібності, підкоряє свої нижчі потреби вищим, буде своє життя співвідносно до власних цінностей та принципів. Категорія суб'єкта стала основоположною в розвитку теорій активності, діяльності, самодіяльності, самовизначення і саморозвитку. Вона дала змогу розглядати не лише залежність особистості від її життя, але й залежність життя від особистості. Суб'єктність — це нова якість буття (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, А. Асмолов Л. Брушлинський, В. Петровський та інші), що передбачає здатність до самостійної життєтворчості, здатність здійснювати зміни в світі та в самому собі.

Таким чином, наслідок людської активності світ є таким буттям, котре змінюється діями в ньому суб'єкта. Буття людини — це перетворення людиною себе і сукупність пов'язаних з ним суспільних й особистих відносин. Свідомість і діяльність, думки і вчинки є не лише засобами перетворення буття, вони виражають суто людські способи існування. І одним із головних є специфіка розуміння суб'єктом світу [6]. За Л. Брушлинським, суб'єкт завжди є активним творцем, який перетворює себе та навколишню дійсність [2]. Утвердження власного буття шляхом перетворення світу відбувається через боротьбу з діючими обмеженнями [3, с. 175]. Буття особистості — це неповторна цілісність взаємообумовлених феноменів внутрішнього світу людини, її організмичних станів, поведінкових моделей і подій зовнішнього світу, в якому вона втілила свою суб'єктність.

Буття особистості представлене багатьма просторами, в яких вона може успішно реалізувати себе. Теоретичні передумови для диференціації буття особистості на різноманітні простори започатковані в працях Б.Г. Ананьєва (суб'єкт діяльності, суб'єкт ставлень, суб'єкт пізнання). З часом з'явилися можливості для більш диференційованого розгляду і визначення можливих відмінностей суб'єктності в різних просторах. Професійне буття, структурування осо-

бистістю свого вільного часу, організація предметно-просторового середовища — усе це різні простори буття особистості, в яких вона з різним ступенем успішності перетворює свою суб'єктність, реалізуючи ключову модальність, якою наділений суб'єкт, а саме: здатність перетворювати зовнішнє за законами внутрішнього. Особистість самоактуалізується, реорганізуючи об'єктивні простори власного життя у співвідношенні зі структурою особистісних смислів і перетворюючи тим самим їх на простори свого буття.

До основних потреб, що обумовлюють динаміку особистості, належать: потреба в самоактуалізації, в експансії та розширенні «Я», що виявляється через тенденцію до оволодіння зовнішнім простором, потреба у внутрішній узгодженості і збереженні цілісності, потреба в надбанні і підтримці цілісності зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного простору психіки людини [5, с. 149]. Задовольняючи свої потреби як необхідні умови життя, людина отримує з навколишнього середовища потрібні для цього джерела, набуває знань, планує свої дії, визначає методи й шляхи їх здійснення, докладає великих зусиль, щоб досягти певної мети. Усе це є психічною активністю людини, зазначає С. Максименко. Потреби особистості — це прагнення у втіленні свого «Я» в світі [3, с. 175].

Отже, виходячи із зазначеного вище, ми можемо зробити висновок, що розвиток особистості є розширенням сфер її буття, відповідно до яких і відбувається самоутвердження особистості, як утвердження власного «Я» відносно «не Я».

Самоствердження є однією з потреб, яка викликає в особистості прагнення проявити себе в процесі своєї життєдіяльності, спираючись на наявний потенціал, і на цій основі набути суспільного визнання, впевненості у власних силах і почуття самозадоволення. Здійснюючи аналіз поняття самоствердження, О. Безкоровайна звертає увагу на те, що самоствердження найчастіше розкривається через такі поняття, як: суспільне визнання, соціальний статус, успіх, впевненість у собі, прагнення до особистісної значущості, престиж, імідж, потреба в досягненнях і домінуванні, що розкривають певні сторони самоствердження [1, с. 19]. У словнику самоствердження — це стійке прагнення людини до високої оцінки і самооцінки своєї особистості, що спонукає її до активної діяльності і поведінки [4].

Слід зазначити, що попри вивчення самоствердження в контексті суб'єктно-діяльного, гуманістичного підходів, частіше розглядається результативний (зовнішній) бік самоствердження, через потребу успіху, соціального визнання, статусу тощо. Однак внутрішній аспект самоствердження часто залишається поза увагою дослідників. Мабуть тому О. Безкоровайна підкреслює, що самоствердження виступає як готовність до активних позитивних дій, ствердження себе поза своєю самістю для потреби інших. Утвердження може ста-

ти самоствердженням лише за умови віддачі себе, своєї «самості», своїх індивідуальних можливостей на благо інших [1, с. 19].

Самоствердження виступає як утвердження своєї активної суб'єктної сутності, своєї людської унікальності [1, с. 29]. При цьому чітко простежується процес дихотомічної взаємодії індивідуального й суспільного. Смысл гармонійного розвитку особистості полягає в автономній ідентичності й ототоженні з іншими. Людині властиве самоутвердження, що припускає відчуження від інших та ідентифікацію з іншими [5, с. 44]. У роботах К. Абульханової-Славської, А. Брушлинського, М. Боришевського, Л. Анциферової, А. Осницького та інших дослідників обґрунтовано уявлення про суб'єктність як цілісну характеристику активності особистості, спрямованої на оволодіння собою та світом, на перетворення себе та світу з метою досягнення та збереження ідентичності. Загалом аналіз робіт з проблем взаємозв'язку «особистість – середовище» дає нам змогу стверджувати, що становлення і розвиток особистості є процесом зміни змісту цих взаємозв'язків, і визначити, що суб'єктність зростає у прагненні особистості екстеріоризувати себе в середовище, привносячи в нього своє, перетворюючи його власними смислами. Для характеристики цього процесу використовується поняття «оволодіння».

У процесі оволодіння новими просторами особистість розширює власні кордони, персоналізує у цих просторах. Таким чином вона оволодіває ними. Оволодіваючи об'єктивними просторами буття, особистість як суб'єкт створює і трансформує середовище свого життя, свій організм, свою поведінку [5, с. 148]. Розвиток особистості і набуття людиною особистісної зрілості пов'язані з появою і збільшенням здатності до породження нових утворень всередині простору смислів і самоактуалізацією. Внаслідок цього, наголошує О. Леонт'єв, об'єктивні простори стають буттєвими просторами особистості, її продовженням і частиною [5, с. 149]. Напевно, немає таких способів активності, зазначає з цього приводу П. М'ясоїд, які б урівноважували потребу в самореалізації, самостверженні, творчості. Вони завжди відкриті [3, с. 175].

Суб'єктивне і об'єктивне переплітається в самостверженні особистості. З одного боку, процес особистісного самоствердження суб'єктивний, оскільки пов'язаний з необхідністю свободи, життєвого успіху, з індивідуальним формуванням своєї особистості, прагненням бути не таким як усі. З іншого боку – самоствердження об'єктивне, оскільки пов'язане з відтворенням встановлених ідеалів того чи іншого суспільства, тієї чи іншої соціальної групи, прагненням стати таким як всі, щоб не бути ізольованим від суспільного оточення [1, с. 133]. Таким чином, у самостверженні закладені процеси адаптації, інтеграції та індивідуалізації.

Протилежними до самоутвердження є самозаперечення і само-відчуження. Самозаперечення є результатом життя людини «поза контекстом буття» і виявляється в нездатності співвіднести себе з ним, у неспроможності рухатися вперед, визначати перспективу власної життєвої долі, у повній байдужості щодо власної долі. Самовідчуження — результат діалектичного заперечення «себе минулого» заради «себе майбутнього».

У своїй монографії О. Безкоровайна дає вичерпну класифікацію самоствердження. Учена наголошує, що самоствердження можна класифікувати за цілеспрямованістю: самоцільні, цілеспрямовані і нецілеспрямовані; засобами: зовнішні і внутрішні; результатами: доособистісні (інклюзивні і змагальні) та особистісні; механізмами: самоствердження шляхом заперечення іншого (інших) «Я», самоствердження шляхом самопоходання. Педагог повинен знати і розуміти механізми самоствердження. Саме тому потрібно керувати цим процесом, підкреслює вчена [1, с. 129].

Як зазначає О. Безкоровайна, самоствердження можна розглядати з трьох боків: з боку діяльності, свідомості і суб'єктно особистісного [1, с. 133]. Виходячи з цього, приходиться до висновку вчена, самоствердження є специфічним видом діяльності. Категорія діяльності є центральною для системно-діяльнісного підходу в психології. Діяльність розглядається як одиниця життя, система активних взаємин людини зі світом, що опосередковується і регулюється психікою. Діяльність завжди ґрунтується на певних потребах. Особливим класом потреб особистості є потреба в самореалізації, самоствердженні та творчості [3, с. 189]. Саме тому інтерес науковців зосереджується на визначенні детермінант формування та розвитку цих потреб. Якщо розглядати самоствердження як специфічний вид діяльності, то процес самоствердження можна представити так: потреба в самоствердженні — мотив самостверджуватися — самоствердитися (предмет діяльності) [1, с. 134].

Будь-якій людині притаманна потреба стверджуватися в тій чи іншій діяльності, прагнення домагатися успіху. Самоствердження особистості — складний процес, котрий пронизує всю діяльність особистості і сприяє досягненню поставлених цілей самовдосконалення [1, с. 129]. Саме ця характеристика самоствердження дає підстави для обґрунтування необхідності цілеспрямованого впливу на вихованців з метою формування у них самоствердження. Самовдосконалення особистості реалізується через потребу в самоствердженні. Лише сильна особистість, яка спроможна сміливо розробляти власні стратегії поведінки, самостійно і нетрадиційно мислити, здійснювати моральний вибір і нести за нього відповідальність, тобто особистість, що самостверджується і саморозвивається, у змозі зробити своє життя змістовним і цікавим [1, с. 6]. Без самоствердження — як

прагнення, як процесу і як результату — немає і не може бути особистості [1, с. 17].

Самоствердження — це утвердження своєї позиції в соціумі. Отже, можна говорити, що самоствердження відіграє значну роль у соціалізації та професіоналізації особистості, адже воно є складовою саморозвитку. При цьому «готовність», яка розглядається в сучасних дослідженнях як активно-дієва змобілізованість емоційних, вольових, інтелектуальних і поведінкових зусиль людини на виконання завдання, дає нам змогу уточнити сутність поняття «готовність до професійного самоствердження». Його ми визначаємо як інтегративну єдність властивостей і якостей особистості, які поєднують розуміння й усвідомлення відповідальності, бажання досягнути успіху, вміння визначити послідовність дій і способів для досягнення особистісно і професійно значущих цінностей, здійснення самого себе в професійній діяльності, пошук і реалізацію свого особливого шляху в професійному становленні.

Наголосимо, що перш ніж стверджувати себе, потрібно себе усвідомити, своє особисте начало, свою індивідуальність, визначити цілі свого подальшого розвитку. Тому ефективність процесів самоствердження визначається рівнем усвідомлення особистістю цілей і можливостей свого розвитку. Досягнення самоствердження пов'язане з постановкою не будь-яких цілей, а лише тих, які мають певне значення для особистості, цінність. Потреби завжди задовольняються, співвідносячись із ціннісними установками, які становлять собою один з основних механізмів взаємодії особистості і суспільства [1, с. 137].

У вітчизняній науці широко вивчається прагнення до самоствердження у світі дорослих через досвід отримання автономії у підлітковому віці. Підлітковий вік є періодом посиленого формування моральних почуттів. Більшість підлітків зорієнтовані на розвиток почуття відповідальності за себе, за інших, на необхідність самостійно приймати рішення в повсякденному житті. Відповідальність у вчинках дає підліткови змогу самоствердитися, зрозуміти свої можливості. Отже, завданнями підліткового віку є самопізнання, самоствердження і самовизначення в соціумі, зазначають науковці. Сутність самоствердження підлітка пов'язана з відчуттям своєї «самості» (унікальності) та відокремленості від інших; із прагненням до рольового самовизначення; із потребою бути самоцінним, визнаним, вільним; показати себе, стати предметом уваги інших; відстояти власну гідність, досягнути переваг, мати владу над собою, набути впевненості в собі і стати авторитетом для інших. У зв'язку з цим В. Сухомлинський зазначав, що духовний розвиток школяра залежить від того, наскільки глибоко відбувається його самоствердження в усіх видах діяльності і ставлень в колективі, в інтелектуальному житті, праці, у формуванні моральної переконаності. Діяльність під-

літків має дуже велике значення в моральному розвитку і самоствердженні особистості, наголошував педагог [7, с. 291].

Особливо гостро проблема самоутвердження постає перед старшокласниками у зв'язку з необхідністю вибору і утвердження себе в певній професійній сфері. Старший шкільний вік є найбільш сенситивним для вирішення завдань, котрі пов'язані із самоствердженням особистості, адже в цьому віці актуальною стає потреба зайняти певну позицію (І. Бех, Л. Божович, І. Кон). Ранній юнацький вік, зазначає О. Безкоровайна, є найбільш сприятливим для формування позиції самоствердження — специфічного свідомого ставлення до різних сторін дійсності: до предметного світу і свого місця в ньому, до людей і свого положення серед них; до себе і своєї людської унікальності [1, с. 11].

Виходячи з того, що сутність самоствердження особистості закладається в шкільні роки, сучасний навчально-виховний процес має надати учневі досвід переживання ситуацій виявлення свого «Я», навчити адекватним методам самовиявлення і самовтілення, спонукати до саморозвитку. Саме у виховній задачі, наголошує Н. Мойсеюк, як одиниці виховного процесу здійснюється самореалізація і самоствердження особистості. Отже, одним із завдань педагогів є виховання самоствердження особистості як передумови майбутньої життєвої і професійної самореалізації особистості.

Самоствердження пов'язане з прагненням виявити себе, утвердити свою індивідуальність, розкрити свої можливості. Професійна діяльність постає як поле реалізації людини. Пошук сфер власного утвердження є позитивним явищем у саморозвитку особистості. Однак професійна діяльність може бути успішною лише у разі максимального зосередження всіх сутнісних сил особистості. Тобто, особистість має готувати себе до постійної тривалої роботи над собою в рамках певної професії. Лише в цьому випадку, на нашу думку, вона досягне професійного самоствердження, а відповідно, і професійної самореалізації. Засоби самоствердження можуть бути різними, саме тому, стверджує О. Безкоровайна, якість і цінність освіти повинні визначатися тими можливостями, які вона надає учням для їхнього особистісного самоствердження.

Література

1. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці : монографія / О. В. Безкоровайна. — Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2009. — 470 с.
2. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта / А. В. Брушлинский. — М. : Институт психологии РАН, 1994. — 109 с.
3. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посібн. / П. А. М'ясоїд. — К. : Вища школа, 2000. — С. 439-446.

4. Педагогічна енциклопедія / [автор-упоряд. О. М. Степанов]. — К. : Академвидав, 2006. — 315 с.
5. Психология личности : учебн. пособие / [под ред. П. Н. Ермаковой, В. А. Лабунской]. — М. : Эксмо, 2008. — 653 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2002. — 720 с.
7. Сухомлинський В.А. Избранные произведения : в 5 т. — К. : Радянська школа, 1979. — Т.1. : Проблемы воспитания всесторонне развитой личности / А. В. Сухомлинський. — 1979. — С. 55-208.

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы исследования готовности старшеклассника к профессиональному самоутверждению. Обосновано, что самоутверждение является направленностью личности на реализацию своей «самости» на основе сложившейся системы внутренне согласованных представлений о себе (образов «Я»). Многоаспектность феномена самоутверждения позволяет отнести его к важным составляющим профессионального роста человека, достижения успеха в нем.

Ключевые слова: самоутверждение, субъектность, готовность к профессиональному самоутверждению.

T. V. Peshcherina

Readiness to Professional Self-Affirmation: the Essence of the Concept

The National Center «Minor Academy of Sciences of Ukraine» (20 Esplanadna Str., Kyiv, Ukraine)

The article deals with the theoretical and methodological bases of research of readiness to professional self-affirmation. Based on the analysis of psychological and educational literature, professional self-affirmation is considered in terms of the notional approach. It manifests as the aspiration of personality for a specific type of activity, and is associated with the motivation to learn, life competence and self-determination.

Self-affirmation is the orientation of the personality to realization of «self» based on the formation of internally consistent representations of oneself (self-images). The multiple aspect of the phenomenon of self-affirmation can be attributed to its important components of professional activity, success in it. Readiness for professional activity is an active concentration of human abilities in accordance with perceived needs and motives of the personality. So, readiness to professional self-affirmation is a dynamic system, and its components are directed at the disclosure of potential professional opportunities and determine personal growth.

Keywords: self-assertion; subjectivity; readiness for professional self-affirmation.

References

1. Bezkorovaina, O. V. (2009). *Vykhovannia kultury osobystisnoho samostverzhennia v rannomu yunatskomu vitsi* [Education of Culture of Personal Self-Affirmation in Early Youth]. Rivne: RDGU, vydavets Oleh Zen.
2. Brushlinskii, A. V. (1994). *Problemy psikhologii subekta* [Problems of Psychology of Person]. Moscow: Institut psikhologii RAN.
3. Miasoid, P. A. (2000). *Zahalna psykholohiia* [General Psychology]. Kyiv: Vyshcha shkola.
4. Stepanov, O. M. (Ed.). (2006). *Pedahohichna entsiklopediia* []. Kyiv: Akademvidav.

5. Ermakova, P.N., Labunska, V.A. (Eds.). (2008). *Psikhologiiia lichnosti* [Psychology of Personality]. Moscow: Eksmo.
6. Rubinshtein, S.L. (2002). *Osnovy obshhei psikhologii* [Foundations of General Psychology]. St. Petersburg: Piter.
7. Sukhomlinskii, V.A. (1979). *Izbrannyye proizvedeniia: Vol. 1* [Selected Works]. Kyiv: Radianska shkola.